Joden en het Huis van Oranje

Vier eeuwen geschiedenis, kunst en cultuur

WALBURGPERS

WALBURGPERS

Joden en het Huis van Oranje

Vier eeuwen geschiedenis, kunst en cultuur

Onder redactie van Julie-Marthe Cohen en Bart Wallet

WalburgPers

WALBURGPERS

Colofon

Auteurs en redactie
Julie-Marthe Cohen en Bart Wallet

Auteurs
Vivian B. Mann
Wim Klooster
Tirtsah Levie Bernfeld
Adri Offenberg
Paulien Post

Tekstredactie
Sophie Josephus Jitta

Beeldredactie
Julie-Marthe Cohen

Beeldcoördinatie
Caroline Godfried

Vertaling
Caroline Meijer

Fotografie
Peter Lange

Digitale fotobewerking
Anton Kras

Index
Pierke Bosschieter

Vormgeving
Ronald Boiten en Irene Mesu, Amersfoort

Afbeelding omslag
Zie p. 6 en p. 170

Afbeelding titelpagina
Zie p. 194-195

© 2018 Walburg Pers, Zutphen / Joods Historisch Museum, Amsterdam

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 9789462492615
NUR 680

WALBURGPERS

Inhoud

7 Voorwoord – Emile Schrijver

9 Inleiding – Julie-Marthe Cohen en Bart Wallet

10 Tijdlijn Huis van Oranje-Nassau

14 **1 Majesteit en minderheid. Vier eeuwen Oranjes en de joden** – Bart Wallet

118 **2 De cultuur van de joden onder het Huis van Oranje-Nassau. De zeventiende en achttiende eeuw** – Vivian B. Mann

158 **3 'Voor ons Oranje en Israël'. De materiële cultuur van het moderne joodse orangisme** – Julie-Marthe Cohen en Bart Wallet

Inkijkjes

20 Lof en voorspoed voor de Oranjes – Vivian B. Mann

26 Het *Hanoteen* in Suriname – Julie-Marthe Cohen

36 Het cadeau aan Frederik Hendrik – Tirtsah Levie Bernfeld

37 Over de aanspreektitels van staatshoofden – Tirtsah Levie Bernfeld

40 Gouverneur Johan Maurits en de joden in Nederlands-Brazilië – Wim Klooster

46 Portugees-joodse reders in dienst van het Huis van Oranje – Tirtsah Levie Bernfeld

65 Een Haags-joodse liedjeszanger aan het hof – Bart Wallet

92 Juliana, twee joodse zusjes en de padvinderij – Julie-Marthe Cohen

97 Wilhelmina en de Munkáczer rebbe – Julie-Marthe Cohen

102 Juliana en de joodse militairen – Bart Wallet

106 Het keppeltje van Claus – Julie-Marthe Cohen

112 Een koningshuis zonder moraal – Julie-Marthe Cohen

128 Het Huis met de Paarse Ruitjes – Vivian B. Mann

134 Een diamanten broche voor Maria Henriette – Vivian B. Mann

138 Verluchte huwelijkscontracten uit de familie Teixeira – Tirtsah Levie Bernfeld

142 Jacob Juda Leon en zijn contact met het stadhouderlijk hof – Adri Offenberg

147 Jacob Lopes de Liz, zijn avances en het Haagse hofleven – Tirtsah Levie Bernfeld

176 De Oranjeliefde van een vergeten dichteres – Paulien Post

188 De Haags-joodse hofleverancier Gebroeders van Oven – Julie-Marthe Cohen

192 Jacques Sequeira, een Oranjegezind kunstenaar – Julie-Marthe Cohen

201 Verklarende woordenlijst

202 Aanbevolen literatuur

203 Auteurs

203 Fotoverantwoording Tijdlijn Huis van Oranje-Nassau

204 Colofon tentoonstelling

205 Index

WALBURGPERS

Feest-Cantate

GECOMPONEERD

DOOR

J. H. POLAK.

Onderwijzer bij het Kon. Instituut voor de Marine te Willemsoord.

J. H. Labout
teekenaar der Marine te Willemsoord.

WALBURGPERS

Voorwoord

In alle landen, met uitzondering van Israël, ziet de omgeving joden meestal als 'enigszins anders'. Ze belijden een godsdienst (of hun voorouders deden dat), die altijd, *per se*, betekenis heeft voor de omringende cultuur, of deze nu primair christelijk is of islamitisch. Immers, zonder het jodendom zou er christendom noch islam zijn geweest. In onze, in belangrijke mate ontkerkelijkte westerse samenlevingen zijn er echter vele vormen van niet-religieuze invulling van de joodse identiteit. Of joden nu religieus of seculier zijn, zij geven aan die identiteit een eigen, individuele invulling.

Waarom deze inleidende gedachten over de diversiteit van joodse gemeenschappen bij een tentoonstelling over ruim 400 jaar relaties tussen de joden in Nederland en het Huis van Oranje? Omdat joden ondanks al hun diversiteit vaak wel als één coherente groep worden gezien en aangesproken en omdat zij zich daarvan ook bewust zijn. Een minderheid moet zich verhouden tot de buitenwereld en tot haar overheid. Dit is nu zo en dat was ook vroeger eigenlijk zo. Het jodendom heeft daarin voorzien door grote nadruk te leggen op het onderhouden van goede relaties met lokale overheden en, *mutatis mutandis*, met de verschillende koningshuizen en andere adellijke heersers. In de tentoonstelling en in dit boek vindt u hiervan vele voorbeelden. De vorstenhuizen moesten op hun beurt ook relaties aangaan met de joden, niet alleen als burgers van hun rijken, maar ook, zoals u in dit boek kunt lezen, bijvoorbeeld als leveranciers van luxegoederen of als financiers van hun oorlogen. Kortom, er bestonden altijd en overal intensieve contacten tussen joden en de niet-joodse heersers. Soms waren ze goed, soms waren ze beter en soms waren ze slecht. Nederland vormt hierop geen uitzondering.

Dit boek verschijnt bij de tentoonstelling 'Joden en het Huis van Oranje. 400 bewogen jaren', die georganiseerd is ter gelegenheid van de viering van het vijfjarig koningschap van koning Willem-Alexander. Hij is de derde vorst die na de Tweede Wereldoorlog is ingehuldigd en het valt niet te ontkennen dat juist deze oorlog een belangrijke cesuur vormt in de relaties tussen de Nederlandse joden en het Huis van Oranje. Dit laat onverlet dat het Huis van Oranje zich na de oorlog actief ingezet heeft om de relaties met de diverse groep Nederlandse joden weer op te pakken, te hernieuwen en ook te verbeteren, zo men wil. Hierover gaat het in onze tentoonstelling en in deze publicatie ook, maar zeker niet alleen. Het archiefonderzoek van historicus Bart Wallet en de veelheid aan objecten, bijeengebracht door onze conservator Julie-Marthe Cohen, hebben geleid tot een breed palet aan voorbeelden, die de relatie van Nederlandse joden tot het Huis van Oranje illustreren. Hiervoor komt hun alle lof toe.

Wat mij bijzonder treft als ik de getoonde objecten op me laat inwerken, is hoe nadrukkelijk de Nederlandse joden in de loop der tijd Nederlander zijn geworden. Stralen de zeventiende-eeuwse voorwerpen uit Portugees-joodse kring nog een zekere on-Nederlandse grandeur uit, verder komt uit de tentoonstelling vooral een beeld naar voren van joodse Nederlanders. Joodse Nederlanders, die Nederlander wilden zijn en vooral daarom ook van het Huis van Oranje hielden. Dat dit niet meer dan een indruk is en dat er nog veel meer indrukken mogelijk zijn, laat deze tentoonstelling ook zien.

Naast dank aan Bart Wallet en aan Julie-Marthe Cohen en haar medewerkers verdient ook de samenwerking met uitgever Winnie Urban en vormgever Ronald Boiten bijzondere vermelding. Dit boek onderstreept opnieuw onze langjarige goede relaties met de Walburg Pers. Ook het Koninklijk Huisarchief ben ik bijzonder dankbaar voor de genereuze samenwerking, evenals onze bruikleengevers. Als ons initiatief een zinvolle bijdrage blijkt te zijn aan de festiviteiten rond koning Willem-Alexanders vijfjarig koningschap, en als het inzicht geeft in de complexiteit van de relaties tussen het Huis van Oranje en de Nederlandse joden, dan zijn we pas helemaal tevreden.

Emile Schrijver
Algemeen directeur

← **Titelpagina van de feestcantate gecomponeerd door J.H. Polak, ter gelegenheid van de inhuldiging van Wilhelmina op 31 augustus 1898. Op de oranje wimpel staan het rijkswapen en de opdracht aan de jonge koningin. J.K. Labout (tekenaar), verf en inkt op papier 1898.** Koninklijke Verzamelingen, Den Haag

WALBURGPERS

Inleiding

In 1898 publiceerde opperrabbijn Tobias Tal zijn *Oranjebloesems*, waarin hij in grote lijnen de geschiedenis van de relatie tussen de joodse gemeenschap en het Huis van Oranje beschreef, vanaf Willem de Zwijger tot aan koningin Wilhelmina. Dit werk was een typisch product van zijn tijd, waarin Nederlands nationalisme, Oranjeliefde en joodse identiteit tot een hechte eenheid werden samengesmeed. Dit bij uitstek positieve beeld bleef bestaan in vrijwel alle publicaties over dit thema die nadien verschenen zijn. Met de huidige stand van het onderzoek naar de geschiedenis van de joden in Nederland én van het Huis van Oranje-Nassau was de tijd rijp voor een integrale, kritische beschouwing van de hele periode. Zo werd het idee geboren voor een tentoonstelling in het Joods Historisch Museum, terwijl rond dezelfde tijd historicus Bart Wallet begon met zijn onderzoek naar deze geschiedenis. Hij publiceerde zijn bevindingen in twaalf afleveringen in het *Nieuw Israëlietisch Weekblad*, die de basis vormen van het historische overzichtsartikel waarmee dit boek opent.

Joden en het Huis van Oranje geeft een analytische beschouwing van een geschiedenis van vierhonderd jaar die de joodse gemeenschap en de Oranjes delen. Het geeft een indringend overzicht van deze lange periode, maar pretendeert niet volledig te zijn. Veel historische feiten moesten vanwege de beperkte omvang van het boek buiten beschouwing worden gelaten. Zo is de geschiedenis van de Friese tak van het Huis van Oranje-Nassau en de joden van Leeuwarden buiten beeld gebleven, evenals tal van relaties tussen individuele joden en de stadhouders, koningen en koninginnen.

In het overzichtsartikel wordt de grote lijn van de geschiedenis beschreven, inclusief hoogte- en dieptepunten. Het is het verhaal van een joodse elite die dienstbaar was aan de stadhouders, van joodse burgers die partij kozen voor de Oranjes in hun strijd tegen de patriotten, van een Oranjegezinde en deels ook kritische joodse gemeenschap vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw, en van, na 1945, een gemeenschap met een grote diversiteit aan visies op het koningshuis.

In het tweede artikel schrijft Vivian B. Mann, oud-conservator van het Jewish Museum New York, over de invloed in de zeventiende en achttiende eeuw van de Haagse hofcultuur op de cultuur van de joodse elite. Ze vergelijkt deze 'Nederlandse' hofcultuur met die van de zogenaamde 'Hofjuden' in de Duitse landen.

Het derde artikel, van ondergetekenden, concentreert zich op de kunstzinnige uitingen van Oranjeliefde die in de negentiende en twintigste eeuw door alle lagen van de joodse bevolking werden voortgebracht. Aan de hand van verschillende voorbeelden laten de auteurs zien dat joden gebruik maakten van een eigen joodse beeld- en symbooltaal waarmee ze uitdrukking gaven aan hun loyaliteit en gehechtheid aan de Oranjes. In een aantal 'kleine inkijkjes', verspreid over het boek, beschrijven verschillende auteurs persoonlijke ervaringen van joden met leden van het Koninklijk Huis.

Dit boek is meer dan een op schrift gestelde geschiedenis. Het bevat ruim 300 illustraties van materiële cultuur die getuigen van de eeuwenoude band tussen de joodse gemeenschap en het Huis van Oranje. De voorwerpen, boeken, documenten en foto's zijn een rijke cultuurhistorische bron die een belangrijke aanvulling vormt op het archiefonderzoek. *Joden en het Huis van Oranje* is dan ook een kleurrijk boek: kleurrijk in zijn historische verhalen en kleurrijk vanwege de vele illustraties van de materiële cultuur die een uiting is van de gehechtheid en loyaliteit van joden aan de Oranjes.

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *Joden en het Huis van Oranje. 400 bewogen jaren* in het Joods Historisch Museum. Bij het onderzoek dat verricht is voor de publicatie en voor de tentoonstelling hebben vele instellingen en personen in binnen- en buitenland onmisbare medewerking verleend: archieven, bibliotheken, musea, auteurs, bruikleengevers en particulieren. Wij zijn hun hiervoor bijzonder erkentelijk. Een bijzonder woord van dank gaat uit naar Zijne Majesteit koning Willem-Alexander voor het verlof om gebruik te mogen maken van materiaal van het Koninklijk Huisarchief en van de Koninklijke Verzamelingen. Ook directeur Flip Maarschalkerweerd van het Koninklijk Huisarchief en zijn staf zijn wij zeer dankbaar voor de bereidheid om steeds met ons mee te denken en om ons bij het onderzoek met groot enthousiasme bij te staan.

Tot slot willen wij graag het projectteam bedanken, bestaande uit Caroline Godfried, Sophie Josephus Jitta en Paulien Post, voor hun grote toewijding en inzet tijdens de voorbereidingen van de tentoonstelling en het boek.

Julie-Marthe Cohen en Bart Wallet

← **Prinses Juliana bij de Joodsche Invalide, 9 september 1938.**
Foto. Collectie Wiet Gans, Amsterdam

Tijdlijn Huis van Oranje-Nassau

1559-1567 | 1572-1584

Stadhouder Willem van Oranje (1533-1584)

1585-1625

Stadhouder Maurits van Oranje (1567-1625)

1625-1647

Stadhouder Frederik Hendrik van Oranje (1584-1647)

1625: huwt Amalia van Solms-Braunfels (1602-1675)

Tweede Stadhouderloze Tijdperk

1702-1747

Regent hertog Lodewijk Ernst van Brunswijk-Lüneburg-Bevern

1759-1766

1747-1751

Erfstadhouder Willem IV van Oranje-Nassau (1711-1751)

Eerste erfstadhouder der Zeven Verenigde Nederlanden

1734: huwt Anna van Hannover (1709-1759)

1751-1759

Regentes-weduwe Anna van Hannover (1709-1759)

1766-1795

Erfstadhouder Willem V van Oranje-Nassau (1748-1806)

1767: huwt Wilhelmina van Pruisen (1751-1820)

WALBURGPERS

Eerste Stadhouderloze Tijdperk
1650-1672

1647-1650

Stadhouder Willem II van Oranje (1626-1650)
1641: huwt Maria Henriette Stuart (1631-1660)

1672-1702

Stadhouder Willem III van Oranje (1650-1702)
1677: huwt Maria Stuart II (1662-1694)

Annexatie bij het Franse keizerrijk onder keizer Napoleon Bonaparte
1810-1813

1806-1810

Koning Lodewijk Napoleon Bonaparte (1778-1846)
1802: huwt Hortense de Beauharnais (1783-1837)

1813-1840

Erfstadhouder Willem VI (1772-1843) wordt Soeverein Vorst der Verenigde Nederlanden, ingehuldigd als koning Willem I in 1815
1791: huwt Wilhelmina van Pruisen (1774-1837)
1841: huwt Henriette d'Oultremont de Wégimont (1792-1864)

WALBURGPERS

1840-1849

Koning Willem II (1792-1849)
1816: huwt Anna Paulowna van Rusland (1795-1865)

1849-1890

Koning Willem III (1817-1890)
1839: huwt Sophie van Württemberg (1818-1877)
1879: huwt Emma van Waldeck-Pyrmont (1858-1934)

1890-1898

Koningin-regentes Emma van Waldeck-Pyrmont (1858-1934)

1898-1948

Koningin Wilhelmina (1880-1962)
1901: huwt Hendrik van Mecklenburg-Schwerin (1876-1934)

1948-1980

Koningin Juliana (1909-2004)
1937: huwt Bernhard van Lippe-Biesterfeld (1911-2004)

1980-2013

Koningin Beatrix (1938)
1966: huwt Claus van Amsberg (1926-2002)

2013

Koning Willem-Alexander (1967)
2002: huwt Máxima Zorreguieta (1971)

WALBURGPERS

WALBURGPERS